

€ 2,75

JAARGANG 15 NUMMER 1 MAART 2004

- De monumentendokter
- Wonen en werken op het Noordmanterrein
- 44 jaar reilen en zeilen bij zeilmakerij Brussé

STIJL7

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

Colofon

Stielz Jaargang 14 (2003) Nummer 1.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: joopgijs@hetnet.nl Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal € 10 voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50. Losse nummers € 2,75.

Internetadres Stiel: www.industrieel-erfgoed.nl/stiel (Ook te bereiken via www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel.023-5632725, fax 023-5632330, e-mail: wibo.burgers@wx.nl

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605.

Druk

Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk

Donna Smith

Layout

C. van der Ven

Medewerkers aan dit nummer:

Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden en is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.jbavelaar@freeler.nl
Bas van den Broeck is medeoprichter van STUDIO SCHAEFFER ARCHITECTEN. Mail: info@studioschaeffer.nl Meer informatie: www.studioschaeffer.nl .tel.010-4378312.
Joop Gijsman is oud-ondernemer en secretaris/penningmeester van Stiel.
Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het ANP.
Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden.
Michiel Rohlf studeert kunstgeschiedenis in Leiden.
Gerard J. Telkamp is historicus. Een langere versie van zijn bijdrage kan per e-mail worden toegezonden na een verzoek op gerardjtelkamp@hetnet.nl

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven:

Dieben BV Beheersmij.
Djoser BV
Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs. F. Sengers, J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester), Mr. Ir. L. Barendregt, W. Burgers, Drs. H.D. Tjalsma, Drs. E.J. Weterings

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL

De monumentendokter

Soms is het beter niet van lopende zaken, maar van kruipende zaken te spreken, lijkt het wel als we naar drie actuele kwesties kijken. Eerst is daar de watertoren op de Hoge Rijndijk. Monument en enkele jaren geleden door de gemeente Leiden overgenomen. Tot vreugde van STIEL, omdat gemeentelijk bezit meestal de beste garantie voor behoud en hergebruik is. Maar het is stil geworden rond de statige watertoren, die inmiddels een kommervolle aanblik biedt. Diagnose: chronisch gebrek aan onderhoud. Ons recept: neem een voorbeeld aan de gemeente Noordwijk, die vorig jaar een prijsvraag heeft uitgeschreven waarbij de winnaar de lokale watertoren mocht kopen. Op die manier bracht die watertoren nog een redelijke prijs op, blijft het monument behouden en heeft de gemeente een dikke vinger in de pap voor de hergebruikfunctie.

Tweede patient: de Meelfabriek. Dit Leidse industriële monument wacht nog altijd op een masterplan voor hergebruik. De eigenaren kondigen uitstel na uitstel aan. De architect Peter Zumthor zou zijn grote visie gereed hebben, maar de eigenaren en de gemeente zien toch nog een aantal hobbels in het plan. Terug naar het tekenbord dus, voor de de eigenzinnige Zwitserse architect. Nieuwe deadline voor een presentatie aan de stad is nu op april vastgesteld. STIEL realiseert zich dat grootste plannen voor complexe gebouwen tijd kosten. Het voortdurende uitstel was ook niet zo'n probleem geweest, als de staat van onderhoud van de gebouwen aan de Oosterkerkstraat niet zo achteruit was gehold. Zo'n leegstaand complex in het midden van de stad heeft een grote aantrekkingskracht op bepaalde lieden, die uit het zicht willen zuipen, blowen of hun vernielzuchtige neigingen willen botvieren. De eigenaren hebben er veel aan gedaan huurders en andere legale gebruikers uit het complex te verwijderen, om de handen vrij te hebben als de bouwwerkzaamheden eenmaal beginnen. Maar nu het masterplan jaren op zich laat wachten, loopt de staat van onderhoud achteruit. Diagnose: gebrek aan toezicht/verwaarlozing. Ons recept: goede afsluiting van het complex, direct herstel van vernielingen en overwegen tijdelijk gebruik van delen van het complex toe te staan om zo de sociale controle te verbeteren.

Volgende patient: Nieuw-Werklust. De zaak zit op slot, nu de eigenaar het rijksmonument niet kan/wil verkopen. Een haalbaarheidsstudie is gedaan, waaruit zou blijken dat volledig hergebruik niet mogelijk is. Diagnose: onwillige eigenaar. Ons recept: sterke rug van gemeente en Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Rijnwoude heeft een pareltje in handen langs de Oude Rijn. Het zou eeuwig zonde zijn als lichtvaardig tot sloop van delen of het gehele complex wordt besloten.

Fred Sengers, Bestuur STIEL

Omslagfoto: Het gemaal Rijnland in Katwijk krijgt de monumentenstatus. Foto: Joop Gijsman.

INHOUD

- 3** Wonen en werken op Noordman-terrein
- 6** Nieuw plan voor meelfabriek
- 9** Van vrolijke bleekersmeisjes
- 12** Rubriek Monument -Eppo Doeve
- 14** 44 jaar reilen en zeilen bij Zeilmakerij Brussé
- 16** Internetrubriek
- 17** Stielzaken
- 18** Regio

WONEN EN WERKEN OP HET NOORDMANTERREIN:

DE DIRECTEURSWONING

Aan het Galgewater staat een kasteel. Sinds bijna 120 jaar torent daar de imposante directiewoning van Houthandel D.D. Noordman hoog boven het water uit. 's Zomers is het een van de twee bakens voor de roeiers van Njord en Die Leythe, 's winters voor de schaatsers van de Hoge en Lage Mors, de Transvaalbuurt en het Haagwegkwartier, die dan ook het andere baken in het vizier houden, molen d'Heesterboom, vroeger ook wel de molen van Noordman genoemd. Beide bakens maken deel uit van het zogeheten Noordman-terrein. Dat terrein heeft thans nog grotendeels een commercieel-industriële functie, met de 70-jarige Noordman frères als wijn-importhandel en – qua oppervlakte veel uitgebreider – de bijna 170-jarige houthandel. De houtzaagmolen De Heesterboom is in 1993 in een stichting ondergebracht. Deze molen kan dit jaar haar tweede eeuwfeest vieren. Als rijksmonument hoeft niet te worden gevreesd voor het behoud van dit voorbeeld van oerhollandse industrieel erfgoed, dat extra karakteristiek is vanwege de aangebouwde houten, gepotdekselde zaagschuren. (Overigens sneuvelde nog in 1922 molen De Eendragt op hetzelfde terrein.) Anders staat het met de dubbele-directiewoning-annex-kantoor, die op de nominatie staat gesloopt te worden. Hoe is het zover gekomen dat een als gemeentelijk monument voorgedragen pand het loodje dreigt te leggen? Valt er nog wat aan te doen?

Het Noordmanterrein stond in 2002 en 2003 hevig ter discussie, zowel bij buurt- en wijkbewoners als bij monumentenbeschermers. Aanleiding vormde het in 2001 ontworpen schetsplan voor de ontwikkeling van het gebied. Dit voorzag in herplaatsing en afbraak van een aantal loodsen en andere bedrijfsgebouwen. Op het terrein zou aan luxe woningen, kantoorflats en ten slotte horeca aan of zelfs op het water ruim plaats geboden worden. In dit kader zouden Haagweg 59-61 sneuvelen. Het betrof hier 19e-eeuwse panden die een functie vervulden of hadden vervuld als woonstee van de familie Noordman en kantoor. De gemeente (B&W) sloeg een advies van de monumentencommissie in de wind om deze zogeheten directeurs- of directiewoning(en) op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Protesten uit de omgeving richtten zich vooral op potentiële geluids- en andere overlast van een horecavestiging aan het water, de roeiverenigingen waren bezorgd over versmalling van het Galgewater. STIEL toonde zich bezorgd over de ontwikkeling van het gebied in het algemeen, het lot van de historische loodsen en de geplande afbraak van Haagweg 59-61. De gemeenteraad heeft in het geheel geen alerte rol gespeeld. Er ontvouwde zich een juridisch steekspel, waarbij ook woonboten aan de oostoever van het Galgewater en het Hoogheemraadschap Rijnland een rol speel-

den. De plannen werden daarom diverse malen gewijzigd. De besluitvorming over het totaalplan en diverse onderdelen is nog niet afgerond, maar tot op heden werd niet getornd aan het voorkomen tot sloop van de directiewoning.

Familiebedrijf

Het geslacht Noordman heeft als gemeenschappelijke voorvader een boergrondbezitter die woonde op boerderij de Noord in de buurtgemeenschap Rande van de gemeente Olst, gelegen

aan rivier de IJssel in de provincie Overijssel. De stamvader van de Leidse tak en naamgever van de firma Theodorus (Dirk) Dirksz Noordman kwam omstreeks 1835 naar de Leidse regio. Hij kocht er een houtbedrijfje aan de westoever van het Galgewater tegenover het huidige houtbedrijf. Dat moet dus aan de toenmalige Hoge Morsweg in de gemeente Oegstgeest hebben gelegen. In 1856 kocht hij op een veiling een complex aan dat aan de oostelijke oever van het Galgewater was gelegen in de toenmalige gemeente Zoeterwoude; dit betrof de molen d'Heesterboom met houtloodsen en molenaarshuis, alsmede de houtmolen de Eendragt, eveneens gecombineerd met loodsen en woningen, plus een koets- en een schuithuis. Het houtbedrijf wordt nu geleid door de vijfde generatie Noordmannen. Onderzoek van bouwhistoricus Jan Dröge bracht aan het licht dat op de zuidelijkste plek van het terrein, waar nu de directiewoning staat, in ieder geval in het begin van de 17e eeuw al sprake was van een soort bedrijfswoning, het Lange Huys, met eerst een lakenvolmolen, later een gerstpelmolen, ten slotte de al eerdere vermelde houtzaagmolen de Eendragt. De huidige directiewoning wordt om en nabij 1886 opgetrokken. Dröge kent dit pand een positieve monumentwaarde toe en noemt het behoud ervan wenselijk.

De directeurswoning Haagweg 61 en het kantoorgebouw Haagweg 59 zijn gebouwd in een mengeling van chaletstijl en neorenaissance. De monumenten-

commissie raakte duidelijk gecharmeerd van dit bouwwerk. Voor de aanbevolen monumentenstatus had men overigens de vereiste objectieve argumenten. Ten eerste is er een architectuurhistorisch criterium dat in stelling wordt gebracht: de chaletkap van het grote pand is zeldzaam; de kap is kenmerkend voor de chaletstijl. Ten tweede geldt een bouw-historisch criterium: de uitwerking van de specifieke architectuur is bijzonder; het gaat daarbij onder meer om de zorgvuldige detaillering van het houtsnijwerk. Het derde aspect of argument, dat de commissie cultuurhistorisch noemt, heeft met de speciale functie van het complex te maken: de woning is als type zeldzaam en herinnert aan een "roemrijke periode uit de Leidse geschiedenis", het molenaarsbedrijf, waar nog maar weinig materiële overblijfselen van zijn te bewonderen.

Advocaat van de duivel

Laten we eerst eens advocaat van de duivel spelen en argumenten pro sloop aanstippen, met kort commentaar. Allereerst het zwaarste in stelling gebrachte argument van de zijde van de firma Noordman, met in haar kielzog de gemeente Leiden. Diverse andere argumenten zijn aan dit punt gekoppeld of ervan afgeleid. Dit komt erop neer dat het gehele project voor het Noordmanterrein staat of valt met de afbraak van de panden Haagweg 59 en 61. Nu gaan veel plannen, in het bijzonder stedenbouwkundige ontwikkelingsplannen, uit van een nieuwe werkelijkheid, die als het ware wordt teruggeprojecteerd op het heden. Staat iets (bebouwd, onbebouwd) zo'n meesterplan in de weg, dan

dient het met kracht van zinnige en gekunstelde argumentatie uit de weg geruimd. Kennelijk ook hier. Het Masterplan Noordman van Architectenbureau ir Kees Lau en Architectenbureau Bob C. van Beek in opdracht van Loods 11, een werkmaatschappij van Noordman, verwijst nergens naar alternatieve bebouwings- en benuttingsmogelijkheden. Behoud van Haagweg 59-61 is kennelijk nooit een optie geweest, laat staan dat dit in het mandaat van de opdrachtgever gestaan heeft. Aldus wordt noch door de eigenaar noch door de projectontwikkelaar noch door de gemeente de mogelijkheid serieus overwogen de bestaande bebouwing te integreren in een plan dat – wellicht maar niet per se – wat bescheiden van opzet zou zijn. Kortom, de logica van: de panden moeten gesloopt, want anders kan het plan niet doorgaan, heeft maar een beperkte reikwijdte.

Ten tweede wijst in dit verband een gemeentelijke notitie ter toelichting op het voorstel in te stemmen met het schetsplan van Noordman en het besluit de panden niet monumentwaardig te verklaren, naar algemene sociaal-economische en stedenbouwkundige doelstellingen. Het gaat dan om het gemeentelijk structuurplan Boomgaard van Kennis, dat uitdrukkelijk een menging van ruimtelijke functies beoogt, zoals wonen en werken. Dat zou dan in het geval Noordman dus gerealiseerd worden door de bouw van kantoren plus villa's. Ook wordt verwezen naar het provinciaal beleid, dat de gemeente verplicht tot zowel de hierboven aangeduide differentiatie als tot het bouwen in bestaande wijken: er wordt zelfs beschermd met de aantallen 2500 en

nog eens 2500 voor en na het jaar 2000. Kortom, wie zou er tegen de bouw van een paar villa's kunnen zijn? Commentaar op deze redenering zou kunnen zijn dat algemeen beleid nooit zonder nadere bewijsvoering – en die ontbreekt – een dwingende reden mag zijn voor een beleidsbeslissing in een specifiek geval. Levert de bouw van appartementen en kantoren op deze plaats echt een aanmerkelijke bijdrage aan de vervulling van die beleidsdoelinden? Kunnen ze niet elders, of op hetzelfde terrein evenzeer maar op een andere wijze worden vervuld? Er lijkt mij bestuurlijk en planmatig alle reden tot twijfel wat betreft de gemeentelijke argumentatie.

Ten derde is er in diverse opzichten twijfel aan de kwaliteit van het door de monumentencommissie nog als beschermenswaardig voorgedragen complex. Zo is de monumentwaarde van het grote pand aangetast door ontwikkelingen in de omgeving, in het bijzonder de bouw van de Churchillbrug. Zoals een van de leden van de commissie erkende: "visueel zakt het huis gewoon weg". Daar zit iets in. Vroeger stonden helaas de meeste Nederlandse monumenten in een mooier kader. Zo domineerde in dit geval vrijwel een eeuw lang, tussen 1886 en 1983, het kolossale complex van de directiewoning, met molens en loodsen, de gehele oostoever van het Galgewater van uitspanning de Vink en de spoorwegbrug tot ver in noordelijke richting. Dat is nu niet meer, maar er is vanaf de Churchillbrug in noordelijke richting nog steeds een flink stuk Galgewater waaraan de directiewoning Noordman een zeer karakteristiek en beeldbepalend element vormt.

Dan zou ook de bouwkundige kwaliteit van het pand niet optimaal meer zijn; de eigenaar spreekt van slechte staat, verzakking en scheuren, met als omineuze slotsom dat restauratie "nauwelijks haalbaar" is. Nu kan niet ontkend worden dat het gebouw er ook bij oppervlakkige aanblik onheilspellend verwaarloosd uitziet. Anderzijds wordt het van parterre tot de nok toe nog volop bewoond. Op het gemeentearchief Leiden berust een gedetailleerd bouwkundig rapport in opdracht van de gemeente aan de vooravond van de bouw van de brug. Het complex was toen nog min of meer gaaf. Zijn er na die tijd claims ingediend vanwege verkeerschade? De haalbaarheid van fundamentele restauratie en kosten van achterstallig onderhoud zouden eerst eens objectief in kaart moeten worden gebracht, voordat serieus over sloop gediscussieerd zou kunnen worden. Ten vierde zou opgemerkt kunnen worden dat het pand geen onmiddellijk in het oog springend esthetisch genot biedt. Het is imposant maar nodigt niet tot visuele knuffels uit. Hier breng ik gaarne in herinnering dat eenzelfde soort discussie eindeloos is gevoerd naar aanleiding van de beoogde monumentverklaring van het complex van de Meelfabriek. Gelukkig is het pleit daar

– voorlopig definitief – gewonnen door degenen die de onvervangbaarheid beklemtoonden. Overigens speelt in dit soort mooi-lelijkprietpraat ten onrechte nooit mee het verschijnsel van verwaarlozing van de desbetreffende gebouwen. Fris in de verf zetten en de onmiddellijke omgeving wat vriendelijker maken schelen al stukken.

Ten vijfde en laatste zouden enkelingen stilzwijgend of uitdrukkelijk kunnen twifelen aan de uniciteit van dit complex of wijzen op vergelijkbare panden elders in de stad. Daarbij komt dat het terechte automatisme ter bescherming van panden uit middeleeuwen tot en met achttiende eeuw soms gepaard lijkt te gaan met principiële twijfel over het nut en de zin van behoud van bebouwing uit de 19e en 20e eeuw, waarvan we er al genoeg zouden hebben.

Gelukkig zijn er door de monumentencommissie op dit punt al de nodige nuchtere waarnemingen gedaan. Het gaat immers om "de typologische zeldzaamheid van een directeurswoning met twee wooneenheden gecombineerd met een kantoor voor het nabijgelegen bedrijf". De commissie verwijst ook naar het [zaag- en overige] molenbedrijf, kortom, "een Leidse industriële activiteit waar nog weinig van over is". Kortom, wie een vergelijkbaar object kan aanwij-

zen, verdient een gratis abonnement op dit blad.

Laatste kans?

De argumentatie van de monumentencommissie van de gemeente Leiden van ruim twee jaar geleden kunnen wij alleen maar onderstrepen: uit architectuurhistorisch, bouwhistorisch en cultuurhistorisch oogpunt verdient het complex Haagweg 59-61 alsnog bescherming als gemeentelijk monument, wellicht ook als element van een beschermd stadsgezicht en in samenhang met molen de Heesterboom en de historische loodsen misschien ook als rijksmonument. De sloop van het pand als axioma zou zonder meer van tafel moeten. Het pand zelf zou in de herkansing dienen te komen, met eventueel zelf een gemengde woon- en kantoorfunctie. (Dat is immers nog eens differentiatie.) Elders op het terrein zou na afbraak van niet-beschermenswaardige loodsen naar alle waarschijnlijkheid wel degelijk nog ruimte zijn voor bescheiden, aan de omgeving aangepaste nieuwbouw, zodat niemand hoeft te twifelen aan een exploitabele opzet. Het valt te hopen dat firma en familie Noordman hun rijk verleden in ere houden.

Gerard J. Telkamp

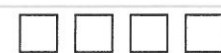
ADVERTENTIE

architectenbureau - ingenieursbureau

vanswietenarchitects

Ir. P.M.J. van Swieten | Sint Jacobsgracht 4 | 2311 PW Leiden | tel 071-5141051 | fax 071-5148573
e-mail: info@vanswietenarchitects.nl | internet: www.vanswietenarchitects.nl

ADVERTENTIE

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteen gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

NIEUW PLAN OP KOMST VOOR MEELFABRIEK

De Zwitserse architect Zumthor komt met een nieuw plan voor de Leidse meelfabriek. Aldus het Leidse stadsbestuur vorige maand in antwoord op vragen van de D'66-fractie in de gemeenteraad. Het nieuwe plan zal zeker niet voor eind april van dit jaar gereed zijn. Om het tijdsverlies te beperken werkt de gemeente nu aan een wijziging van het bestemmingsplan.

Sinds eind 2002 is er met regelmaat overleg geweest over de plannen voor de meelfabriek. In maart vorig jaar bleek dat in het gewijzigde ontwerp enkele bestaande gebouwen van het complex het veld moesten ruimen. Daarvoor in de plaats kwamen twee hoge woongebouwen. Bij een gemeentelijke studie bleek dat bij realisering van dit plan zowel de kleinschaligheid van de wijk als het aanzien van de historische binnenstad geweld zou worden aangedaan. Bovendien vonden direct betrokkenen zoals de projectontwikkelaar en de Stichting Leidse Studentenhuisvesting (SLS) het plan financieel onaantrekkelijk. Vandaar dat er een nieuw plan moet komen voor de meelfabriek.

Afstudeerproject

In afwachting van een nieuw plan voor de meelfabriek een bijdrage van Bas van den Broeck over zijn afstudeerproject voor het Leidse fabriekcomplex.

Veel lezers van dit blad kennen hoogstwaarschijnlijk de turbulente ontwikkelingen uit het recente verleden omtrent de Meelfabriek De Sleutels. Zo zou de Leidse Kolos bijna verloren zijn gegaan onder de sloophamer totdat het keerpunt kwam. In het jaar 2000 werden 11 van de 14 gebouwen van het fabriekscomplex tot rijksmonument uitgeroepen. Deze positieve ontwikkeling voor dit grootschalig industrieel erfgoed luidde een nieuwe fase in voor hergebruik van de Meelfabriek. Met hulp van de Rijksbouwmeester, Jo Coenen, werden drie ontwerpbureaus verzocht een schetsontwerp te maken voor de Meelfabriek. Het 45-jarig jubileum van de Stichting Leidse Studentenhuisvesting (SLS) vormde het decor voor de bekendmaking van de winnaar. De vermaarde Zwitserse architect Peter Zumthor viel de eer te beurt om Leidens trots zijn ziel terug te geven. De bijzondere constructies en de extreme schaal van de gebouwen op het Meelfabriek terrein in combinatie met de actualiteit van de

locatie maakte het voor mij interessant om de Meelfabriek als afstudeerproject te nemen.

De plannen van het schetsontwerp die Zumthor op 6 juni 2002 in het openbaar toonde, waren voor velen zeer overtuigend en stemden hoopvol voor een goede afloop. Anderhalf jaar later bleek uit het *Leidsch Dagblad*¹ dat deze rooskleurige ontwikkelingen plotseling waren omgeslagen in een haperende machine. De gemeente en de eigenaren van de Meelfabriek twijfelden aan de kwaliteit en haalbaarheid van de plannen. Hoe deze omslag is ontstaan, is thans duidelijk.

Het is zonder meer helder dat het gebouwen-ensemble van de meelfabriek speciaal is: het is een bijzondere locatie met een hoge emotionele waarde voor veel Leidenaars. Met het toekennen van een nieuwe functie aan de Meelfabriek moet uiteraard met voorzichtigheid worden omgesprongen, wanneer de belanghebbenden het karakter en het voorkomen van de bestaande gebouwen in stand willen houden.

Na de keuze voor de Meelfabriek als afstudeerproject ben ik gretig aan de slag gegaan. Op de TU Delft bleek de tijdsdruk de grootste vijand te zijn tijdens het ontwikkelen van mijn project. Uiteraard werden ook op de bouwkunde-faculteit de plannen kritisch bekeken

door vakmensen. Extra interessant werd deze kritische kijk doordat mijn hoofdafstudeermentor de Leidse architect Ronald Knappers was.

Tevens bevond ik mij in de situatie dat ik deel uitmaakte van een groep van vijf studenten die zeer nauwkeurig de ontwikkelingen van elkaars afstudeerplannen volgden. Dit werd mogelijk gemaakt door het afstudeeratelier *STUDIO-SCHAEFFER* dat wij met elkaar opgericht hadden. Dit afstudeeratelier in Rotterdam is na het afstuderen doorgegroeid tot het architectenbureau *STUDIO-SCHAEFFER ARCHITECTEN* dat volop in ontwikkeling is. In dit atelier, dat gevestigd is in een oude woning aan de Mathenesserstraat, zijn de plannen van mijn afstuderen geleidelijk geëvolueerd van een lege, oude Meelfabriek tot een levendige en zeer aansprekende woonwerk-recreërfabriek.

Wasteland

Het thema van het afstuderen was: *wonen en werken in wastelands*. Mijn eerste gevoel als Leidenaar was direct om de Meelfabriek via dit afstudeeratelier te reanimeren. De locatie waarop de Meelfabriek is gelegen oogt als een geïsoleerd eiland binnen de singels, daarnaast heeft het complex voor zeer veel Leidenaars een hoge emotionele waarde. De gebouwen zijn in hun directe context zo extreem aanwezig, maar herbergen naast het 'zijn' geen extra functie. Deze specifieke kenmerken refereren aan die van een wasteland ofwel een braakliggend, min of meer onbegeenbaar gebied zonder functie. De moeilijkheid en vooral ook de uitdaging

van het gebruik van een wasteland is de functieomslag die er plaats moet vinden.

Hoe kunnen gebouwen die onderdeel zijn van de Meelfabriek worden getransformeerd naar de functies wonen, werken en recreëren? De samengeklonterde gebouwen van de Meelfabriek stammen uit verschillende bouw-jaren en hadden verschillende functies en dus ook verschillende constructieve structuren. Voor de functieomslag dient er in het totaalplan allereerst ruimte gecreëerd te worden. Voor lichttoetreding, luchttoevoer en een aangename ruimtelijke en stedenbouwkundige beleving van het terrein zijn er in het afstudeerplan enkele gebouwen geselecteerd op hun constructieve kwaliteit en hun karakteristieke voorkomen. Door deze selectie zijn er in het plan wel een paar gebouwen opgeofferd.

De eerste plannen van Zumthor, die tijdens het 45-jarig jubileum van de SLS zijn gepresenteerd, waren zeer behoudend wat betreft opoffering van de gebouwen op het Meelfabriekterrein. Later werd dat anders. De specifieke woonfuncties vergen nu eenmaal voldoende daglichttoetreding en zicht naar buiten, wat resulteert in ruimtecreatie op het terrein. Voor een volledig behoud van de huidige gebouwensamenstelling had het programma van eisen dus totaal anders moeten worden ingevuld.

Intussen zijn deze plannen van tafel en kijken we uit naar een nieuwe visie op de toekomst van de meelfabriek.

Verborgene schatten

Dertig meter hoge schachten, gigantische kolommen en unieke details met daar omheen de gevel als een dikke schil maken het binnenste van de

Gevelopbouw van de silogebouwen

Meelfabriek gebouwen tot diepverborgen schatten. Ik had mijzelf als doel gesteld deze schatten op te graven en te tonen. De gebouwen die na selectie waren overgebleven, betroffen silogebouwen met verticale schachten, een pakhuis met paddestoelkolommen en een riefellokaal met een staalconstructie.

De verschillende gebouwen vergen alle relatief grote ingrepen om ze bewoonbaar te maken voor de gestelde functies. Toch heb ik geprobeerd de ingrepen zo beperkt mogelijk te houden om zodoende het monumentale karakter van de gebouwen te respecteren. Het doel was de openingen in de gevels zoveel mogelijk te laten corresponderen met het innerlijke karakter van de gebouwen. Dit is voornamelijk te zien bij de gevels waarachter zich siloschachten bevonden.

In mijn ontwerp zijn er met behulp van zaagtechnieken langgerekte snedes in de silowanden gemaakt om de verticaliteit van de achterliggende schachten te benadrukken. Een tweede middel dat is ingezet om deze verticaliteit te benadrukken, zijn de prefab betonelementen die de gevels van de silo's sieren. Een bekleding aan de buiten-

zijde van deze betonnen schachten was nodig om speling (en dus nog verdere aantasting van het gebouw) in het beton te voorkomen. De gebruikte betonnen prefab elementen zijn robuust uitgevoerd met een diep reliëf waardoor er een dramatisch effect ontstaat dat een interessant schaduwspel oplevert. Door deze ingrepen krijgen de beeldbepalende gevels van de silogebouwen een duidelijk karakter en zijn ze van buiten 'leesbaar'.

Naast de gevel is er ook nog een tweede belevingswaarde van de gebouwen. Het streven was dat zowel de toekomstige bewoners alsook de stedelingen het unieke karakter van het interieur van het complex konden beleven. De ruimten op de begane grond van het pakhuis en onder de trechters van de siloschachten zijn zeer uniek en moesten worden getoond aan de stad. In mijn afstudeerplan zijn de plinten van de gebouwen daarom opengewerkt en zijn er publieke functies in ondergebracht.

Het wonen en werken dat dieper in de gebouwen zijn plek heeft gevonden is op zeer gevarieerde manieren in de gebouwen geplaatst. Het doel van het afstudeeratelier was het wonen en het werken in een hoogstedelijke dichtheid op verschillende manieren te combineren. Zodoende ontstond er in het gebouwencomplex een mengsel van woon-werkcombinaties, die voor een grote continue levendigheid in, op en rondom de gebouwen zorgt. Deze hoge dichtheid van en variatie aan bewoners maakt de plaatsing van hoogwaardige

Openbare ruimte achter de silo schachten

Zicht vanaf de Zijlsingel op de noordgevel.

Zicht vanaf de Zijlsingel op de zuidgevel

voorzieningen in de plinten voor zowel de bewoners als de passerende stedeling zeer realistisch en dus haalbaar.

Om de verschillende gebouwen te kunnen laten functioneren als woon-werkgebouwen zijn er tijdens mijn

eigen ontwerpproces geleidelijk nieuwe elementen toegevoegd. Het basisidee was om deze toevoegingen te gebruiken als dragers van de routing. Deze routing moet een optimale beleving van het unieke karakter van de reeks gebouwen genereren. Op het plein aan de Oosterkerkstraat ligt het beginpunt voor een ongekende belevenis. Een hellingbaan, gelegen tussen het riffellokaal en de silogebouwen in, begeleidt voetgangers en fietsers naar een dek dat doorloopt tot en met het recreatieve Ankerpark. De entrees van de woon-werkgebouwen bevinden zich aan dit dek, van waaruit men het spanningsveld tussen de oudbouw en de nieuwbouw intens kan beleven. Via

galerijen, hellingbanen, loopbruggen en corridors kunnen bezoekers zich verplaatsen tussen, onder en door de keten van gebouwen.

In veel van de studieplannen uit het verleden is vaak een stedelijke route van de Oosterkerkstraat naar het Ankerpark, dwars over het Meelfabriekterrein, toegepast. Dit heeft naar mijn mening ook ontzettend veel potentie om het nu nog onbegaanbare terrein als een herwonnen stuk grond door de Leidenaars te laten beleven.

Ook in de aanvankelijke plannen van Peter Zumthor is deze doorgang opgenomen. Er zijn ook nieuwe gebouwen toegevoegd om onder andere aan de grote vraag naar wooneenheden te kunnen voldoen. Dat heeft nu echter problemen opgeleverd.

Raadsel

Mijn afstudeerproject laat duidelijk zien wat de mogelijkheden voor hergebruik van de Meelfabriek kan zijn. Het is de plicht van de gemeente Leiden, plannenmakers en met hen alle betrokkenen om flink de mouwen op te stropen om een prachtig hergebruikproject af te leveren. Leidenaars moeten toch met trots de Meelfabriek langs de Zijlsingel kunnen aanschouwen of heeft men soms liever een ruïne?

Bas van den Broeck

- 1) Leidsch Dagblad, Leiden & Regio, zaterdag 3 januari 2004, Wilfred Simons.

ADVERTENTIE

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

Postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud-Leiden**.

De contributie bedraagt € 17,50 per jaar; jongeren tot 27 jaar betalen slechts € 10,-.

Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud-Leiden**.

de Muze over Bedrijf & Techniek

VAN VROLIJKE BLEKERSMEISJES

Gaat het over arbeiders en gedichten, dan denkt menig een onwillekeurig aan felle, socialistische strijdlieden. Daarin wordt de vuist geheven en het werkvolk tot revolutie aanzegget. De treurige sociale aspecten van de industriële revolutie – oorzaak van veel politieke onrust – vinden we ook ruimschoots terug in, bijvoorbeeld, negentiende-eeuwse liederen uit Vlaanderen. Maar de teksten waren niet altijd zo strijdlustig of deprimerend, zeker niet als we eens een uitstapje maken naar het ambachts- of het arbeidslied, dat in feite nog vaak verbonden was met de voorgeschiedenis van de industrialisatie. De blekersmeisjes hadden de moed nog niet verloren...

Hebben de Nederlanders het industriële lied nog weinig onderzocht, de Vlamingen hebben het twintig jaar geleden al flink uitgespit. In 1985 organiseerde het Museum voor industriële archeologie en textiel te Gent een tentoonstelling, waar teksten en muziek van talloze volksliederen uit de negentiende en twintigste eeuw waren te horen en te zien. Erik Demoen, een van de organisatoren van de tentoonstelling, beschreef in de catalogus bij de tentoonstelling wat er in Vlaanderen in de negentiende eeuw verscheen aan teksten over stoommachines,

deren uit de negentiende en twintigste eeuw waren te horen en te zien. Erik Demoen, een van de organisatoren van de tentoonstelling, beschreef in de catalogus bij de tentoonstelling wat er in Vlaanderen in de negentiende eeuw verscheen aan teksten over stoommachines,

industriële vooruitgang en zaken waarmee die gepaard ging: spoorwegen, wereldtentoonstellingen, kinderarbeid etc. De ellende waarin veel mensen leefden, zorgde voor een sociale strijd, die leidde tot de bloei van het politiek lied in de tweede helft van de negentiende eeuw. Demoen heeft deze liederen uitgebreid onderzocht: de makers, de zangers, het publiek, de melodieën, de teksten en hun thema's. Waar gingen ze over? Over industrialisatie, over ongelukken en natuurlijk: over de ellende van het arbeidersproletariaat. De titels spreken voor zich: 'De voordeelen van den yzeren weg', 'De electrieke tram', 'Vreeselijke spoorwegramp te Contich', 'Schrikkelijke mijnramp te Anderlues', 'Klaglied van de katoenspinders' en 'Het bedelaarskind'. Het was het genre van volkszangers als August Van Damme en Jan Waeri.

Bekende melodieën

Demoen noemt bovendien de ambachtsliederen, zoals de spin- en weversliedjes. Hij benadrukt dat dit soort liedjes en andere arbeidsliederen niet altijd over de dagelijkse narigheden van het aardse bestaan gaan. Ze werden ook gezongen tijdens het werk, ter ontspanning en om het ritme in het werk te houden. De schrijvers zijn meestal onbekend. We komen ze tegen in achttiende- en negentiende-eeuwse bundels als *De vrolijke schoorsteenveger*. Zingende onder het vegen, de allernieuwste *Liederen* en *Het vrolijke bleekersmeisje*. Zingende vele zedelijke, vrolijke en aangename liederen. Zulke boekjes beleefden druk na druk: de Leidse universiteitsbibliotheek bezit een zeventiende druk van *Het vrolijke bleekersmeisje*. Toen ik het boekje opensloeg, dacht ik nog even meer te weten te komen over de werkzaamheden van de blekersmeisjes op de blekerij, maar dat was een misvatting. Dat kon ik meteen zien aan de titels van de liedjes, zoals: 'Mijn lieve Christiaan', 'Karel en Rosa' ('Karel minde Rosa teeder'), 'Aan de mooie Meisjes' en 'De ontrouwe Minnaar'. Alleen het allereerste gedicht gaat expliciet over een blekersmeisje: zie kader volgende bladzijde.

HET VROLIJKE BLEEKERSMEISJE.

ZINGENDE VELE ZEDELIJKE, VROLIJKE EN

AANGENAME

LIEDEREN

DE TIENDE DRUK

Te AMSTERDAM. bij

G. van der Linden,

Egelantierstraat bij de eerste Dwarsstraat,

NN 200,

Het Bleekersmeisje

Op een aangename wijs

Een meisje zedig en vol deugd,
Zat op het veld haar wasch te bleeken,
Een heertje in den bloei der jeugd
Kwam daar met haar een woordje spreken
Hij groette haar zij dankte hem,
Haar arm hartje zat in de klem,
Het meisje ach! verschrikte zeer,
Want ziet want ziet hij zet hij zet zich naast haar neer.
Want ziet hij zet zich naast haar neer.

2. Hij sprak: mijn kind verschrikt toch niet
Gij zijt zoo schoon zoo lief en aardig
En ik ben ook; gelijk zij ziet,
Niet leelijk maar beminnenswaardig;
Kom, geef een kusje mij terstond,
Al van uw lieven rozenmond,
Beschaamd sprak zij: ga heen mijnheer!
Ga heen ga heen en verg en verg mij zulks niet meer
Ga heen en verg mij zulks niet meer;

3. Kom met mij kind al naar, de stad
Daar zal ik geld en goed u geven
Daar zullen wij, o lieve schat!
Genoegelijk en vrolijk leven:
Armoedig leeft zij hier op 't land,
'k Zal u verheffen tot een hoger stand.
Zij sprak: mijnheer! ik ben niet mal,
Die veel belooft doet niet met al.

4. Neen zegt hij: allerliefste meid!
Denk niet dat ik u zal misleiden,
'k Heb u mijn trouwe min gewijd,
'k Zal nooit een ander meisje vrijen
Uw schoonheid heeft mijn hart bekoord
En tot de liefde aangespoord,
'k Verlaat nu nooit, o schoone maagd
Die aan mijn jeugdig hart behaagt,

5. Mijnheer? zegd zij uw taal is goed,
Maar Minnaars zijn vol looze streken
Zij nemen veel op hun gemoed,
De deugd schijnt van deez aard geweken,
Als 't manvolk heeft hun brand geblusht
En 't meisje naar hun wil gekust;
Wanneer zij hebben hunnen zin.
Verflaauwt zoo spoedig hunne min.

6. De heer die sprak: mijn lieve meid
Mijn hart dat blijft aan u verbonden.
Ik zal mijn gansche levenstijd,
U minnen tot mijn laatste stonden:
Zoolang mijn bloed door de ad'ren vliet
Verlaat ik u mijn Liefje niet;
Gij zijt alleen mijn Zielsvriendin
Die ik getrouwelijk bemin,

7. Uw taal mijnheer, mijn hart bekoor
Maar gij een heer van groot vermogen,
Wie heeft er meer zoo'n streek gehoord
Slaat op een arme maagd zijn oog.
Maar mogelijk zoekt gij mij als hoer
Te houden bij u op den vloer.
Neen schoon ik onvermogen ben,
Een eerlijk hart dat woont er in,

8. Neen sprak de heer: mijn waarde lief
Ik zal u binnen weinig dagen,
Ter hand gaan stellen eenen brief,
Mijn trouwbelofte u op dragen;
Ik zal u door den echten trouw,
Gaan maken tot mijn waarde vrouw
Tot dat de dood mij haalt in 't graf
En rukt van deze wereld af

9. Zoo ziet men dat geen geld of goed
Den mensch alleen kan vergenoegen.
Wanneer de liefde ons gemoed,
Doet aan een ander voorwerp voegen
Geen aardsche schatten zijn in staat,
Wanneer het hart van liefde slaat
Te blusschen eene minnevlam
Die uit een vonk zijn oorsprong nam.

De muziek bij de tekst ontbreekt helaas. *Op eene aangename wijs* kan van alles zijn. Bij andere liederen in de bundel staat soms iets meer vermeld: *Wijs: Vrienden!*, *Wijs: Van den Scheveningschen Visscher* of *Wijs: Staat uw buurmans huis in brand*. De liedjes werden gezongen op de wijs van bekende melodien, zodat de schrijver meteen een model had en degenen die ze zongen, zich niet hoefden te verdiepen in nieuwe muziek. Nog een voordeel was dat drukker en uitgever ook geen ruimte kwijt waren aan notenschrift. Willen we, anno 2004,

weten om welke muziek het ging, dan vergt dat veel spuurwerk.

Ware liefde

Ondanks de titel heeft dit liedje weinig met bleken te maken. Het meisje, dat door de man wordt aangesproken, is op het veld, waar de was bleekt. Meer horen we niet over haar werk. Ze is ervan doordrongen, zo blijkt uit hun dialoog, dat het onverstandig is vrijpostige heren hun gang te laten gaan en wijst zijn avances af: 'Minnaars zijn vol looze streken.'

Maar hij houdt aan en belooft haar een onbezorgd bestaan, met zijn liefde. Het zijn, zo blijkt in de laatste strofen, geen lege woorden, want er komt een trouwbelofte aan te pas. Eind goed, al goed: het arme blekersmeisje vindt haar prins en de laatste strofe leert de lezers de moraal van het verhaal: rijkdom alleen is – voor de man – niet voldoende en ware liefde kan de kloof tussen arm en rijk overbruggen. De boodschap voor de meisjes was natuurlijk ook dat deugdzaam en standvastig gedrag in de liefde werd beloond, want zoals andere liedjes

Linnenblekerij buiten Haarlem. (Naar Gerbrand van den Eeckhout, 1621-1674.).

lieten zien: anders kon het knap verkeerd gaan. Het slot moet de meisjes aangenaam in de oren geklonken hebben; hun toekomst zag er natuurlijk zelden zo rooskleurig uit. En in dit liedje komt inderdaad het dagelijks werk van de meisjes die deze liedjes zongen, niet ter sprake.

Broesgieter

Wat deden blekersmeisjes eigenlijk? De blekerijen beleefden in de zeventiende eeuw hun hoogtepunt in onze streken. Linnen en garens moesten namelijk, voor hun definitieve verwerking, worden gebleekt, omdat ze lang niet schoon uit de spinnerij kwamen. Dat gebeurde in grotere, beroepsblekerijen – die doorgaans op het platteland te vinden waren, zoals rond Haarlem en Leiden. Belangrijke voorwaarde was dat er voldoende schoon water in de omgeving was. Het ging om een langdurig procédé, waarvan sommige onderdelen ette-

lijke keren herhaald moesten worden. De garens werden eerst in loog (bereid uit soorten plantenas) gekookt, uitgespoeld met water, weer langdurig in loog geweekt, uitgewrongen en uitgelegd op de bleekvelden, waar het garen met water nat werd gehouden en ook steeds werd gekeerd. Zon en zuurstof zorgden ervoor dat de garens werden gebleekt. Daarna werd alles nog eens in verzuurde melk gelegd (blekerijen verbruikten duizenden liters melk!) en weer gespoeld. Dit spoel- en waswerk namen doorgaans de vrouwen voor hun rekening. Daarna werd het garen of het linnen nog behandeld met blauwsel en buiten te drogen gehangen. Het hele proces nam ongeveer drie maanden in beslag, tijdens een seizoen dat duurde van maart tot november. Het ging om zwaar werk dat op de garenblekerijen door mannen werd gedaan, terwijl op de linnenblekerijen vooral vrouwen werkten. In de negentiende eeuw verdwenen veel van deze blekerijen: de

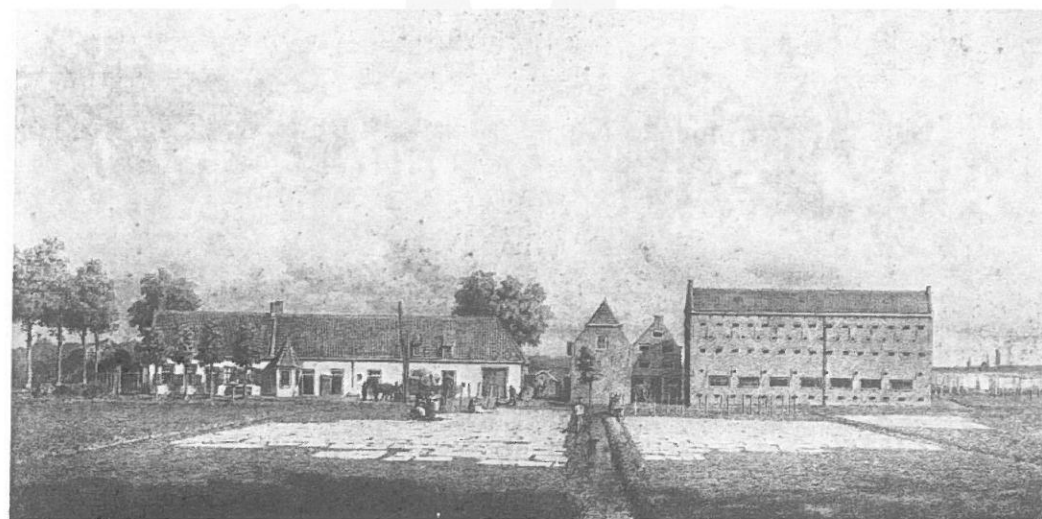
concurrentie uit het buitenland nam toe, de linnenhandel stagneerde, er kwamen nieuwe, chemische bleekmiddelen en de veldbleek verdween langzamerhand. De oude blekerijen gingen later ook wel over op het wassen van kleren.

Het meisje op de titelpagina van *Het vrolijke blekersmeisje*, waar we wasgoed (en geen lappen stof of garens) zien liggen, werkte wellicht bij een klerwasserij, waar vuilgeworden kleding werd gewassen en gebleekt. Zij begiet het wasgoed op de bleek met een broesgieter, om het nat te houden. Op de achtergrond ligt de blekerij, lijkt het. In zo'n wasserij duurde het hele bleek- en wasproces veel korter dan in de blekerijen voor garen en linnen, maar nog steeds ging het om een indrukwekkende rij bezigheden: het verwarmen van het water, weken en stampen van het wasgoed, laten uitlekken, koken, uitleggen op de velden, spoelen, blauwen, stijven, laten drogen, mangelen, strijken enzovoort. In een tijd zonder wasmachines en droogtrommels was het fysiek zwaar werk, dat een karig loon opleverde. Maar daar ging het lied van de blekersmeisjes niet over. Juist niet.

Korrie Korevaart

Literatuur:

Zie o.a. D.J. van der Veen, 'Poëzie en romantiek in de wasserij', in: *Viruly's technisch maandblad voor de wasindustrie* 6 (1939-1940), nr. 5, pp. 1291-1298; Erik Demoen, *A la vapeur, dat heet progres! Lieder van de industriële revolutie*. [Gent: 1985].

De blekerij in Overveen, met de bleekvelden op de voorgrond, in 1864.

STIELZ MONUMENT:**ONDERDAK GEZOCHT VOOR TABLEAU VAN EPP0****DOEVE**

In deze aflevering van de rubriek MONUMENT het verhaal van de omzwervingen van een reliëf van de tekenaar Eppo Doeve (1907-1981), dat zich jarenlang heeft bevonden in een van de directiekamers van de vroegere sajefabriek Clos & Leembruggen aan de Lange-gracht. Een stukje bedrijfshistorie dus, zou je kunnen zeggen.

Tegenwoordig is het tableau bevestigd tegen een muur van de kantine in het (gemeentelijk) pand Willem Barentzstraat 12 (industrieterrein De Waard). Dit gebouw was ten tijde van de plaatsing van het reliëf aldaar in gebruik bij de Directie Civiele Werken van de gemeente Leiden als Stadswerf en de kantine werd naar het reliëf de Eppo

Doevezaal genoemd. In het gebouw is nu o.m. de kringloopwinkel gevestigd. De actuele situatie (en de reden van dit stukje) is dat de vestiging van industrie in De Waard ter discussie staat en het gebouw, waarvan de bouwkundige toestand te wensen overlaait, door de gemeente zal worden vervreemd danwel afgebroken. Het

kunstwerk van 2,0 bij 2,5 meter zal daarom op termijn naar elders moeten verhuizen. Waarheen is voorlopig nog de vraag. Maar er moet een onderdak komen voor het plastiek en niet alleen omdat het een stukje bedrijfshistorie is. De kunsthistoricus (restaurateur) drs P.A. Terwen uit Leiden noemt het reliëf van grote historische waarde, omdat er geen enkel vergelijkbaar plastiek van Eppo Doeve meer is en er thans weer veel interesse is voor werken van beeldende kunstenaars uit de periode van voor en na de tweede wereldoorlog.

Het reliëf blijkt in 1952 gemaakt te zijn door de tekenaar Eppo Doeve in opdracht van adjunct-directeur G. Overduin Gzn. van Clos & Leembruggen ter verfraaiing van zijn nieuwe kamer. Dat weet nog W.F. de Ridder, de laatste procuratiehouder van het

bedrijf voordat het werd overgenomen en naar Veenendaal verhuisde. Het kunstwerk is gemaakt van gips op steengaas, gevat in een houten lijst en zeer kwetsbaar. Het reliëf bleef daar tot 1983 Toen werd het fabriekscomplex van Clos & Leembruggen aan de Langegracht gesloopt. Bij de sloop werd voorkomen dat het kunstwerk werd vernietigd. Via de gemeente werd het stuk aangeboden aan het museum De Lakenhal, dat echter toen weinig interesse aan de dag legde.

De Directie Civiele Werken vond het echter zeker de moeite waard om het reliëf te behouden. Met veel pijn en moeite werd het, onder leiding van de heer W.A.M. Weenink, destijds opzichter bij de Directie Civiele Werken, van de wand gehaald, opgeslagen en later vervoerd naar de Stadswerf. Eenmaal aangekomen bij de Stadswerf bleek het kunstwerk, niet verwonderlijk, flinke schade te hebben opgelopen. Stucadoor J. Wijling, een kundig en geduldig vakman, bood aan het werk te herstellen. Hij zag kans het gevaarte helemaal bij te werken, zodat het weer de wandversiering werd die Doeve in 1952 maakte.

Wat stelt het wandtableau voor? Daarover is veel gepraat en ook is er heel veel onderzoek naar gedaan. Zo werd er aanvankelijk gedacht aan het

mythologische verhaal van Ariadne en Theseus, maar men is uitgekomen op de Griekse legende van het Gulden Vlies, waarin Jason en Medea de hoofdrollen vertolken. Jason moest een bijna onmogelijke opdracht uitvoeren: hij zou het gouden vacht van een ram, het beroemde Gulden Vlies, ophalen. In deze geschiedenis komt ook de bekende tocht van de Argonauten voor.

Rechts boven op de sculptuur bevindt zich Argo, met de Argonauten, in het midden Jason met helm en schild, samen met Medea het gulden vlies dragend, terwijl zij over de door Medea in slaap gezongen draak stappen.

Deze voorstelling is, naar men moet aannemen, gekozen, omdat de firma Clos & Leembruggen een bepaalde wolsoort fabriceerde, die het gulden vlies werd genoemd.

Wie was Eppo Doeve, de maker van het wandtableau? Doeve werd in 1907 in het voormalige Nederlands-Indië geboren. Na enkele jaren aan de Landbouwhogeschool in Wageningen te hebben gestudeerd ging hij zich geheel wijden aan de (voornamelijk grafische) kunst. Hij was een veelzijdig man. Zo ontwierp hij in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog tal van affiches voor o.a. de AVRO en de KLM, hij produceerde een film voor Philips en vervaardigde grote wandversieringen

voor de schepen van de Holland-Amerika-Lijn. Maar ook was Doeve de ontwerper van een serie naoorlogse bankbiljetten en van postzegels. Hij illustreerde tal van boeken en reisverslagen. Vanaf 1948 tot aan zijn dood in 1981 was hij als politiek tekenaar verbonden aan Elseviers Weekblad. Dat verschaftte hem de meeste bekendheid. Niettegenstaande zijn commerciële activiteiten slaagde hij er toch ook nog in te schilderen.

We gaven het al eerder aan: het tableau moet verdwijnen omdat er andere plannen met het gebouw lijken te zijn. Vandaar dat vanaf dit moment moet worden gezocht naar een nieuwe eigenaar voor het kunstwerk en daarbij gaat de voorkeur uit naar een museum, dat deze "Doeve" aan zijn collectie zou willen toevoegen Wel staat vast dat het nog een hele, en kostbare, klus zal worden om het werk goed van de wand te krijgen en naar elders te verplaatsen. Daar komt nog wel wat voor kijken!

Wibo Burgers

Bron: R.J.M. de Baar, L. Barendregt, H. Suurmond-Van Leeuwen
Stadstimmerwerf, Stadshulpwerf.
Stadswerf
Uitgave gemeente Leiden 1986

Het tableau van Eppo Doeve (foto Niek Bavelaar).

VERKOOPPUNTEN STIELZ

Dit blad is op de volgende adressen te koop:

Boekhandel De Kler	Breestraat 159	Leiden
Boekhandel De Kler	Kempenaerstraat 39b	Oegstgeest
Boekhandel Kooyker/Ginsberg	Breestraat 93	Leiden
Bruna	Winkelcentrum Kopermolen	Leiden
Bruna	Winkelcentrum Stevenshof	Leiden
Luca Totaalwinkel	Maasstraat 1-3	Leiden
Luca Totaalwinkel;	Hoge Rijndijk 106	Leiden
Luca Totaalwinkel	Standerdmolen 27	Leiden
Gemeentearchief Leiden	Boisotkade 2a	Leiden
Sigarenmagazijn T.Filemon	Bevrijdingsplein 1	Leiden
Sigarenmagazijn Ter Haar	Haarlemmerstraat 249	Leiden
Tijdschriftenhandel De Boekelier	Breestraat 107	Leiden
Tijdschriftenhandel Walk Inn	Breestraat 163	Leiden

Voor inlichtingen over de distributie van Stielz:
K.Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel.071-5212605.

GEZOCHT

Een *vrijwilliger* die het Stielz fotoarchief wil intypen op Cardbox op het Gemeentearchief.

Ook
een *groepje vrijwilligers*
dat de resterende
foto's wil beschrijven
aldaar.

Aanmelden
secretariaat svp.

44 JAAR REILEN EN ZEILEN BIJ BRUSSE

Al sinds 1901 is de familienaam Brussé verbonden aan het pand aan de Middelweg 32. Sinds 1960 is hier de Zeilmakerij van Loek Brussé (1930) te vinden, waar de meest uiteenlopende voorwerpen uit zeil gemaakt worden. Brussé, die het vak van zijn vader leerde, is voor velen een onmisbare vakman op het gebied van zeilmakerij. Op 73-jarige leeftijd is Brussé nog dagelijks in de zeilmakerij te vinden, waar hij met veel gevoel de tijd aan zijn 'hobby' besteedt. "De klanten blijven maar vragen of ik nog lang door zal blijven gaan."

Brussé is een geboren en getogen Leidenaar. Zijn grootvader, die een bedrijf in Voorschoten had, huurde het pand aan de Middelweg voor het eerst in 1901 als opslag. Brussé: "Hij stond op de markt bij de Korenbrug met paardentuig. Veel van zijn gereedschap gebruik ik nu nog steeds. Later is mijn vader zelfstandig geworden en op de Middelweg een zadelmakerij begonnen, en gingen mijn ouders boven de winkel wonen, waar ik ook geboren ben. Ik ben een echt stadsmens, die erg van zijn stad houdt."

De huur van het pand, dat tot voor kort

in het bezit was van de Lutherse Kerk aan de Hooglandsekerkgracht, werd van vader op zoon doorgegeven. "Met de pet in mijn handen kwam ik bij de heren Regenten om te vragen of ik de huur kon overnemen. Dat kon, maar van verkopen wilde ze niets weten, ze verkochten geen stuk uit de legpuzzel, zo zeiden ze. Vier jaar geleden mocht ik het toch kopen, mijn gebed bleek uiteindelijk te zijn verhoord."

Brussé begon met werken bij het Sporthuiscentrum, onder leiding van de vol-

gens hem legendarische man Piet Derksen. Na ziekte van zijn vader is Brussé het familiebedrijf in 1960 zelfstandig voort gaan zetten. "Iedereen verklaarde me voor gek om voor zo'n beroep te kiezen. Het waren onzekere tijden begin jaren '60, bovendien was ik net getrouwd en hadden we een baby. Maar dat is alweer 44 jaar geleden, dus ik heb het toch nog wel goed gedaan, denk ik zelf."

Volgens Brussé zijn drie dingen onontbeerlijk voor het runnen van een eigen zaak: vakmanschap, koopmanschap en discipline. "Je moet je best doen, en consequent zijn. Met vier kinderen, die ik na de dood van mijn vrouw alleen opgevoed heb, leer je dat wel. Mijn credo was altijd: je moet je ellende kunnen blijven overzien!"

"Het was wel even lastig toen ik net begonnen was. Gelukkig kreeg ik al snel van de Rotogravure hier in Leiden de opdracht fietstassen te maken voor hun bezorgers. Daar heb ik er echt honder-

den van gemaakt, en dat geld kwam in het begin goed van pas. Ik kreeg echter steeds meer ander werk erbij, en die tassen werden me wat eenzijdig. Op een gegeven moment moest ik bij de baas van de Rotogravure komen, en ik wist al precies waar de wind vandaan kwam. Op zijn kantoor lag een tas van een concurrent, en ik zei hem gelijk: 'Ik wil alleen maar meer hebben, maar niet minder'. Dat contract liep toen af, maar daar was ik eerlijk gezegd toen wel blij mee, al deed ik altijd prettig zaken met ze."

Mensen hebben vaak geen idee wat er in de zeilmakerij gemaakt wordt. "Ik maak van alles: veel kappen voor boten en aanhangers, en ik heb zelfs wel eens een hoes voor lijkenvervoer gemaakt. Ik krijg veel werk dat niet fabrieksmatig gedaan

kan worden. Het is secuur werk, waarbij concentratie belangrijk is: als ik iets aan het afknippen ben, en de telefoon gaat, dan knip ik zo iets af dat niet gemogen had."

Stickertje

Reclame maken voor zijn zaak heeft Brussé niet veel hoeven doen. "Ik heb in die 44 jaar minder dan 3000 gulden aan reclamekosten uitgegeven. Het enige dat ik doe, is een stickertje met mijn naam op het zeil vastmaken. Als mensen mijn werk dan zien weten ze me te vinden. Er komen ook vaak kinderen van ouders die hier zijn geweest. Je vakmanschap is zo de beste reclame."

Bij zijn werk treft Brussé alleen blijde mensen aan, zo zegt hij, en hij is dikwijls

uitgenodigd om op boten mee te varen. De enige grote fout die Brussé ooit maakte, weet hij zich nog goed te herinneren. "Een echtpaar was hier 's avonds geweest en hadden een kleur uitgezocht voor een nieuwe kap, die zou 2500 gulden gaan kosten. Op de dag dat ik hem zou gaan monteren, was die vrouw hier, en na het zien van de kap kreeg ze een rood hoofd. Ze hadden namelijk een groene besteld, en ik had een bruine gemaakt. Ik ben toen toch naar de boot gereden, en haar man begon al te lachen. Ik had natuurlijk de pest in maar op hun crèmekleurige boot stond de kap prachtig, dus ze stonden erop de kap compleet te betalen. Daar ben ik toen goed mee weggekomen."

Aan stoppen lijkt Brussé nog moeilijk te kunnen denken. "Ik ben nu 73, en ben nog elke dag aan het werk. Het is natuurlijk ook makkelijk dat ik boven mijn zaak woon. Plezier in mijn werk heb ik altijd gehad, en de sociale contacten houden me jong. Ik bekijk het nu per jaar, maar minder dagen in de week werken lukt me niet. Dan ben ik aan mijn werk bezig, en kan ik het net zo goed even afmaken. Ik heb wel geleerd af en toe nee te zeggen, maar ik blijf in dienst van mijn klanten, die me allemaal ook nog graag aan het werk zien. Voor het geld hoef ik het al lang niet meer te doen, al zeg ik wel vaak tegen klanten dat ik mijn geld opgemaakt heb, zonder pensioen zit en daarom nog aan het werken ben!"

Wegens gebrek aan opvolging zal Brussé de zaak wel ooit moeten gaan sluiten, waardoor er een stuk vakmanschap en nostalgie uit de Leidse binnenstad zal verdwijnen. "Ik vind het jammer dat er geen opvolger is, misschien werk ik daarom nog dagelijks. Ik heb wel naar opvolging gezocht, maar ik ben geen pedagoog. Dan staan ze te knoeien, en doe ik het liever zelf. Ik moet dan natuurlijk eigenlijk geduld hebben, maar ik kan het ook niet overdragen denk ik."

Voor mij is deze zaak de ideale vrijetijdsbesteding; naast reizen, wat ik graag doe en waarbij ik de halve wereld heb gezien. Ik kan ook wel gaan figuurzagen, en een boek lezen doe ik graag, maar elke dag een boek lezen is niets voor mij. Mijn hart ligt bij de zaak, en het zal altijd mijn grootste hobby blijven."

Michiel Rohlof

Met dank aan Niek Bavelaar

Brussé aan het werk.

Loek Brussé voor zijn bedrijf aan de Middelweg.

ERFGOED OP INTERNET

In navolging van de site van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN) (www.industrieel-erfgoed.nl) deze keer aandacht voor spoorwegstations, zoals die voorkomen op de site www.stationsweb.nl. Daar gaat het om nieuwe en oude spoorwegstations, haltes en stopplaatsen. Voor liefhebbers van het spoor valt er veel te ontdekken.

Over het algemeen gaat het op deze site om honderden foto's van stations en berichten uit kranten. Zo maken wij via het Nieuwsblad van het Noorden kennis met de redding van het station Zuidbroek, berichtgeving van verslaggever Jan Niermeijer. Drie jaar geleden slaagden vrijwilligers erin het voormalige station Zuidbroek te redden van de sloop. Met hun stichting Noord-Nederlands Trein- en Trammuseum kregen ze het voor elkaar het gebouw te huren en sindsdien zijn ze met een tiental vrijwilligers druk aan het werk om de noodzakelijke reparaties te verrichten. Zo werd het lekkende dak gedicht, zijn betonnen vloeren gestort en zijn nieuwe, maar historisch verantwoorde deuren aangebracht.

Op de buitenmuur van het station, dat in 1865 bij de twee jaar eerder geopende lijn Groningen-Nieuweschans werd betrokken, heeft de stichting haar parool aangebracht. De stichting weet zich intussen gesteund door meer dan vijftig sponsors en zo'n 130 donateurs. Maar er zal nog veel geld nodig zijn om de doelen van de stichting echt gestalte te geven.

Het voormalige station Amstelveen

Industrie Terneuzen: doelwit van FIEN-bezoek

Het is de bedoeling dat het historische stationsgebouw een permanente

expositie te zien gaat geven die de geschiedenis van trein en spoor in Noord-Nederland weergeeft. Voorzitter Rowin Penning uit Muntendam: 'Wij willen een echt museum over het spoor en waar kun je dat beter onderbrengen dan in een historisch stationsgebouw.' Volgend jaar zal men een eind verder zijn en zullen enkele ruimten van het station geschikt zijn voor exposities.

Een bijzonder onderdeel van het museum, zo belooft de stichting, zal de herinnering aan de jodentransporten in de Tweede Wereldoorlog vormen. Zuidbroek was namelijk de laatste halteplaats voor duizenden joden in Nederland. Voor de rit naar de vernietigingskampen werd er water ingenomen. 'Dat willen en kunnen we niet vergeten,' aldus het bestuur van de stichting.

Op de site van Stationsweb, een initiatief van Wichor Bramer, is ook ruimte

voor inbreng van geïnteresseerden. Het gastenboek herbergt veel nostalgie. Veel landgenoten hebben kennelijk goede herinneringen aan het station van hun jeugd. De collectie foto's is onlangs uitgebreid met tientallen foto's van de vroegere stationsgebouwen van o.m. de lijn Haarlemmermeer-Leiden.

Via de site van FIEN bereiken we ook de privé-site van Frank Welgemoed, de webmaster van de organisatie voor industrieel erfgoed. Hij probeert een collectie interessante foto's van industrieel erfgoed op te bouwen. Ook is er zowel in beeld als in tekst een interessante weerslag van recente excursies van FIEN, onder andere naar Den Helder en

Zeeuws-Vlaanderen. Zeer de moeite waard!

Tot slot nog dit: wie de voorpagina van Stielz met opgaaf van de inhoud wil zien, kan terecht op deze site: www.stiel-leiden.freehomepage.com

Wibo Burgers

STIELZAKEN

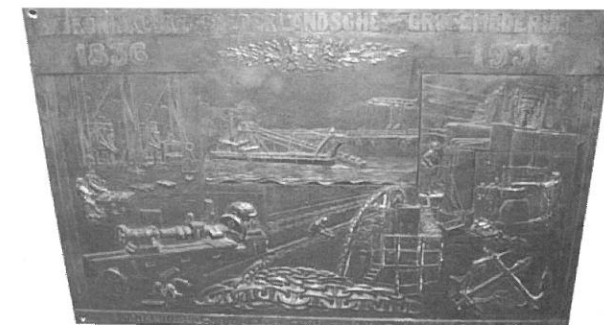
BENOEMINGEN

In de gemeentelijke monumentencommissie zijn benoemd ons werkgroep-lid ir. R. Verbeek, onze secretaris/penningmeester Joop J. Gijsman namens Stiel en ing. FL.M. van Cleef namens de vereniging Oud-Leiden. De commissie houdt zich bezig met het beoordelen van gebouwen op beschermwaardigheid. Bij een positieve beoordeling wordt aan B. en W. voorgesteld het desbetreffende gebouw als gemeentelijk monument aan te merken.

De commissie telt nu weer negen leden. Zij bestaat naast de leden namens Stiel en Oud-Leiden uit architectuur- en bouwhistorici, ingenieurs, en een jurist. De adviezen zijn vrijblijvend. B. en W. kunnen anders beslissen. Soms is dat jammer zoals bij de laatste Leidse bollenschuur aan de Morsweg (zie de foto op www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

De rubriek Stielzaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

Het gebeurt nogal eens dat projectontwikkelaars hun zin krijgen. Soms stellen B. en W. een beslissing erg lang uit, zoals bij het Aalmarktplan, een andere keer wordt het advies niet overgenomen, zoals bij het verlenen van een sloopvergunning voor de prachtige directeurswoning van Noordman Hout. De monumentencommissie had over dit pand een positieve beoordeling gegeven.

De bronzen herdenkingsplaat van de Grofsmederij.

ARCHIEF

GROFSMEDERIJ

Onlangs bleek dat in het Belgische Turnhout nog zaken van de vroegere Grof-

smederij opgeslagen waren. De laatste directeur-eigenaar, J. Eerland, overleed in 1992. Hij had zijn stiefzoon gevraagd ervoor te zorgen dat alles wat aan de Grofsmederij herinnerde weer in Leiden terecht zou komen. Daarbij ging het vooral om een bronzen plaat van een bij een meter vijftig met een gewicht van 85 kilo, die door het personeel is aangeboden bij het eeuwfeest in 1936.

Het Gemeentearchief, waar de melding binnenkwam, houdt zich niet met dergelijke herdenkingsplaten bezig en het stadsmuseum De Lakenhal heeft nog steeds geen afdeling Leids industrieel en ambachtelijk erfgoed. Vandaar dat de secretaris van Stiel met een grote auto naar oud-Turnhout ging om de plaat in ontvangst te nemen. Er bleek nog meer te zijn: een grote luchtfoto van de fabriek aan de Zijlsingel (1 bij 1.50 meter), drie ingelijste foto's van het interieur, een aantal losse foto's met draai-banken en wat archiefstukken.

De plaat is ondergebracht in de bescheiden opslag van Stiel. De foto's worden geïnventariseerd en gaan naar het Gemeentearchief. Jammer genoeg hebben zich voor het uitzoeken van de archiefstukken en andere archieven nog geen vrijwilligers gemeld. Wel werkt een werkgroep gestaag door aan het uitzoeken van de archieven van de HCW en de NEM.

De laatste Leidse bollenschuur helaas geen monument.

KORT NIEUWS UIT LEIDEN EN DE REGIO

Lisse

BULB & BREAKFAST

Op vrijdag 2 april worden tijdens een bijeenkomst in het koetshuis van het kasteel Keukenhof in Lisse de prijzen uitgereikt in de prijsvraag over de toekomst van de Bollenstreek. In totaal zijn 123 inzendingen binnengekomen in drie categorieën: Bulb & Breakfast (logies in oude bollenschuren), het gewenste landschap (het open landschap en de nieuwe bedrijfsgebouwen) en nieuw erfgoed (cultuurhistorie en nieuwe typologieën voor de woningbouw). Van dit aantal komen er 27 uit het buitenland, onder andere uit Italië, Zweden, Engeland, Frankrijk, Duitsland, Slowakije, Slovenië en de Verenigde Staten. De meeste inzendingen kwamen er voor Bulb & Breakfast, nieuw erfgoed kreeg 35 inzendingen en het gewenste landschap 42.

De prijsvraag is een onderdeel van een twee jaar durend project van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, Geest en Grond geheten. Hoofdfinancier is de provincie Zuid-Holland. Het doel van het project is te komen tot een plan voor een nieuwe ruimtelijke inrichting van de Bollenstreek met nadrukkelijke toepassing van cultuurhistorie.

Na de prijsuitreiking (om 16.00 uur) vindt om 18.00 uur de opening plaats van een tentoonstelling in het projectbureau Geest en Grond, Heereweg 225 in Lisse. De tentoonstelling, in het naastgelegen Museum De Zwarte Tulp, toont alle ingezonden ideeën, schetsen, tekeningen en studies van de prijsvraag.

Alle informatie over dit project is te vinden op www.geest-en-grond.nl.

Katwijk

Het Rijlands gemaal aan de Binnensluis in Katwijk wordt een gemeentelijk monument. B. en W. hebben ingestemd met een daartoe strekend voorstel van de Stichting Leefbaar Katwijk. Het gemaal is een voorbeeld van architectuur van de wederopbouwperiode na de Tweede Wereldoorlog met als kenmerken het beeldhouwwerk in de gevel, glasvlakken en sierbeton. De monumentenstatus zal de voorgenomen uitbreiding van de capaciteit van het gemaal overigens niet in de weg mogen staan, zo is bepaald.

Leiderdorp

Het staat nu vast dat Leiderdorp binnenkort een eigen monumentenverordening krijgt. Een aantal oude, karakteristieke monumenten zal de monumentenstatus krijgen. Eerder had kunsthistorica Claudia Thunissen bij de gemeente op aange-

haalbrug en de voormalige meelfabriek, waarin wellicht een horecagelegenheid komt.

Sassenheim

Tijdens het Museumweekeinde op 17 en 18 april zal in het Sikkens Schildermuseum in Sassenheim een expositie te zien zijn over de geschiedenis van de Duin- en Bollenstreek. Het Sikkens Museum stelt haar tentoonstellingsruimte beschikbaar; de historische verenigingen zorgen voor het expositiemateriaal en de inrichting.

De onderwerpen, die op de tentoonstelling aan bod komen, zijn onder andere archeologie, kastelen en buitenplaatsen, zandafgravingen, de Leidsevaart en de trekschuit, boerderijen, oude beroepen, de bollen en de bollenschuren.

De expositie is uitsluitend te zien op zaterdag 17 en zondag 18 april, beide dagen van 10 tot 17 uur. De toegang is gratis. Het Sikkens Museum is gevestigd aan de Wilhelminalaan 1 in Sassenheim.

ADVERTENTIE

Even alleen m'n krant.

Nieuws is er 24 uur per dag. Radio, tv, internet brengen onophoudelijk nieuwe informatie. In die hectische wereld is de krant een dagelijks rustpunt. Betrouwbaar, toegankelijk, compleet. Even geen stekkers, snoeren of batterijen. Even alleen m'n krant.

Leidsch Dagblad
DE WERELD OM JE HEEN

Word abonnee,
bel voor een proefabonnement 0800 888 222 (gratis)

museum

. naturalis

Darwinweg
Leiden

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071 - 568 76 00

dichter bij de natuur

Wie biedt u
de basis voor
uw beslissingen?

Research voor Beleid Holding
sinds 1979

Belt u voor meer informatie (071) 525 37 37
of kijk op www.rvbh.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl